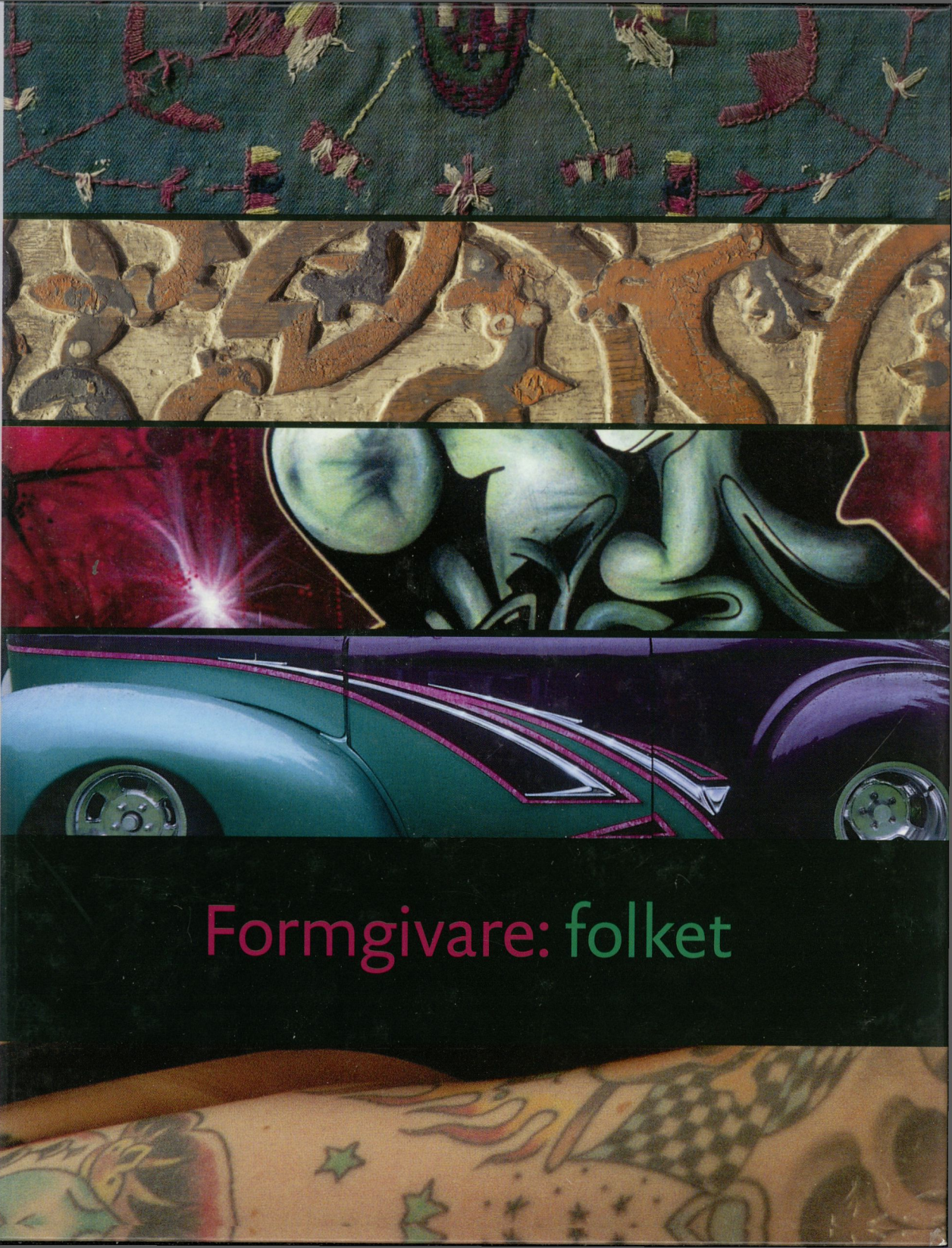

Formgivare: folket

Formgivare:
folket

FATABUREN 2005

Formgivare: folket

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2005

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig. Till årets bok bidrar även Vera och Greta Oldbergs Stiftelse.

Fataburen 2005
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Medredaktör och sakkunnig Johan Knutsson

Bildredaktör Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilder ur boken

Foto s. 38–39 Peter Segemark, Nordiska museet (överst), Daniele BUETTI (se vidare s. 41–42), Gunnar Bergkrantz (stora bilden).

Foto s. 90–91 Marie Andersson, Skansen (överst), Peter Segemark, Nordiska museet (övriga).

Foto s. 198–199 Jämtlands läns museum (överst), Annette Rosengren, BilderBenkt i Orsa (stora bilden).

Tryckt hos Fälvh & Hässler, Värnamo 2005

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 498 3

En annan sida av bonadsmålningen

Om betydelsen av konservatorns materialkunskap

Mycket kan sägas, och har också sagts, om de sydsvenska bonadsmålningarnas motiv och dekorativa formspråk. Mycket skulle även kunna sägas om deras baksidor. Baksidan hos en bonadsmålning ger inte bara en uppfattning om hur det bärande underlaget är beskaffat och hur det är tillverkat, utan också hur bonaden har brukats och värderats genom tiderna. De textila bonaderna är vanligtvis målade på en återanvänd väv som lap-pats och lagats innan den grunderats. Ibland finns även rester från senare 1800-talstapeter, eftersom bonadsmålningarna många gånger återanvänts som isolering, då de blev omoderna under 1870-talet. Bonaden har då fästs med bildmotivet mot väggen. Tapeterna har därefter limmats direkt mot baksidan av bonaden.

**INGALILL NYSTRÖM
LARSSON** är fil.mag. och
målerikonservator vid Studio
Västsvensk Konservering där
hon inriktat sig på stafflikonst
och bonadsmåleri.

Två fall

Vidkonserveringsateljéerinkommeremellanåt föremål som kräver speciell teknisk analys. Vid SVK, Studio Västsvensk Konservering, före detta Stiftelsen Västsvensk Konservatorsateljé i Göteborg, fick vi under år 2000 in två bonader utförda av Per Svensson i Duvhult (1787–1862) tillhörande Smålands Gille, Slotsskogen i Göteborg. Bonaden *Kristi förklaring och de tre vise männen i den brinnande ugnen* är daterad med årtalet 1803 och kommer från Saxhult som ligger i Södra Unnaryd i Småland. Motivet är relativt sparsmakat och figurerna ganska slarvigt utförda i jämförelse med andra bonader attribuerade till Per Svensson. Den andra bonaden föreställande *De tre vise männen och de fem visa och de fem fåvitska jungfrurna* är enligt dateringen från 1805. I princip är hela ytan fylld med figurer och detaljer. Båda bonaderna är enligt dateringen från målarens allra tidigaste period, men där den senare är stiltypisk för honom är den tidigare mer avvikande i utförande och stil.

Kristi förklaring och de tre vise männen i den brinnande ugnen. Foto SVK.

Redan vid första anblick av *Kristi förklaring och de tre vise männen i den brinnande ugnen* blir man som konservator misstänksam över årtalets riktighet. Dels eftersom övermålningen på årtalets tredje siffra är synlig och dels eftersom den gula färgen i bonaden ser syntetisk ut. Stilen på måleriet tyder vidare på att det är en sen bonad av Per Svensson, eftersom både de figurativa motiven och övriga dekorationer är mycket sparsmakade. Detta stämmer dåligt med det mycket tidiga årtalet. Enligt uppgift börjar Per Svensson som lärling först någon gång kring 1808. Han kan ha målat några bonader tidigare, men knappast före 1805. Vid nedtagning av bonaden, inför den konservering som utfördes under år 2000, visade det sig att årtalsäktheten redan tidigare betvivlats. På baksidan av bonaden finns en liten skrivmaskinsskriven lapp fastkliträdd, där det står att bonaden varit inne för åldersundersökning på polismyndighetens tekniska rotel år 1974.

Också dateringen på *De tre vise männen och de fem visa och de fem fåvitska jungfrurna* föreföll märklig. Om den var från 1805 är det en av Per Svenssons allra första bonader och därmed något av en sensation. Stilen i måleriet är för honom mycket typisk, materialinnehållet är från tiden och årtalet ter sig inte övermålat vid första anblick. Vid närmare granskning ser ett tränat öga dock att årtalets tredje siffra är övermålat, då övermålningen har mörknat något.

I båda fallen kunde en teknisk analys användas för att fastställa det riktiga ursprungsårtalet. Vid SEM-EDX-analys, det vill säga svepelektronmikroskopering med möjlighet till grundämnesanalys, av den gula färgen i *Kristi förklaring och de tre vise männen i den brinnande ugnen* visade sig pigmentet vara kromgult. Detta pigment kom ut på marknaden först mellan 1815 och 1820,

sannolikt något senare i Sverige. Vid IR-fotograferingen visade sig det riktiga årtalet vara 1853; vilket bekräftade den iakttagelse som redan tidigare gjorts med hjälp av släpljus. *De tre vise männen och de fem visa och de fem fåvitska jungfrurna* visade sig på motsvarande sätt genom undersökning med en IR-vidiconkamera ursprungligen vara daterad 1845.

Under de senaste tio åren har SVK konserverat merparten av Smålands Gilles 50 bonader. I samband med konservering och genom teknisk analys har det visat sig att allt som allt 12 % av bonaderna har årtalsmanipulerats.

Nya metoder – ny kunskap

Med hjälp av materialanalyser på våra folkkonstföremål kan ny kunskap om material, teknik, kontext och proveniens erhållas. En kartläggning av materialanvändningen hos de sydsvenska

De tre vise männen och de fem visa och de fem fåvitska jungfrurna visade sig genom undersökning med en IR-vidiconkamera ursprungligen vara daterad 1845. Foto SVK.

bonadsskolorna och bonadsmålarna skulle exempelvis kunna ge en beskrivning av hur materialutvecklingen inom det sydsvenska bonadsmåleriet sett ut. Även de trivialnamn som använts i bonadsmålares målartraktat från perioden 1700–1870 skulle kunna tolkas och förstås. Utan tvekan skulle kemisk-tekniska analyser kunna bidra med ny kunskap om materialanvändning och tekniker samt bättre säkerställa attribuering och datering av bonadsmålningar.

Viss kunskap om tillverkningsteknik och vanligt förekommande pigment och bindemedel inom det sydsvenska bonadsmåleriet finns redan idag. Materialuppgifterna kommer framför allt från nedtecknade källor. Problemet med enbart källstudier är att originaltexterna ofta innehåller svårlästa och svårtydda trivialnamn, namn som ofta är mycket lokala och idag helt okända. Dessutom är texterna få och sällan omfattande.

Under årens lopp har svk utfört ett flertal färganalyser. Analyserna som gjorts har nästan uteslutande utförts genom optisk pigmentanalys i mikroskop och med SEM-EDX. Den senare analyseringsmetoden har flera fördelar på grund av sin möjlighet att även analysera vissa grundämnen. Detta görs med hjälp av en röntgendetektor. Röntgendetektorn har dock en viss begränsning, då den endast kan analysera oorganiska ämnen eller rättare grundämnen med atomnummer över 11. Därför går vare sig kol (atomnr 6) eller syre (atomnr 8) att detektera med denna teknik. Framför allt kol men också syre förekommer i de flesta organiska ämnen.

Ett exempel på ovanstående problem är analyseringen av ett speciellt grönt pigment som finns i många bonadsmålningar av den ovan nämnde Per Svensson i Duvhult. Per i Duvhult var en framgångsrik bonadsmålare. Han är förutom sina rikt ut-

smyckade bonader också känd för sina intensiva färger. Bland annat använde han sig av en säregen, grön kulör. Det gröna pigmentet har i samband med analysering där SEM-EDX nyttjats, visat sig vara antingen Scheeles grönt (koppararsenit) eller schveinfurtser grönt (kopparacetoarsenit). Båda pigmenten är kraftigt giftiga och innehåller arsenik. På grund av att det senare pigmentet innehåller en acetodel, där bland annat kol och syre ingår, går det inte att avgöra exakt vilket av pigmenten det rör sig om. Det förstnämnda, Scheeles grönt, uppfanns av en svensk kemist 1775 och kom ut på den svenska marknaden några år senare. Det sistnämnda pigmentet, schveinfurtser grönt, började fabrikstillverkas i Tyskland 1814 och kom förmodligen ut på den svenska marknaden något senare.

En möjlig analyseringsteknik för både oorganiska och organiska ämnen, såsom färgämnen och bindemedel, skulle kunna vara en Raman-spektrometer. Med hjälp av en så kallad Raman-probe kan analyser utföras direkt *in situ* utan att prov behöver tas. Denna teknik har stor potential och bygger på monokromatiskt laserljus. Det återkastade ljuset registreras i form av ett, för alla ämnen, specifikt spektrum. Man kan säga att spektrumet fungerar likt ett fingeravtryck. Genom att nyttja referenser från olika ämnen, kan det okända ämnet upptäckas.

Med en sådan teknik skulle vi lätt kunna avgöra om det gröna i Per Svenssons bonadsmåleri är det pigment som började användas först kring 1814 och därmed möjliggöra en tidsbestämning. Även den intensiva gula färgen som konstaterats vara kromgult är ett exempel på pigment som kan ligga till grund för en ungefärlig datering eftersom det är känt när det kom ut på marknaden. Materialanalyser kan alltså ge ungefärliga dateringar samt svar på ifall en bonad är yngre än det som anges i textbanden.

Datering och attribuering

Dateringar av folkkonstföremål har hitintills framför allt utförts utifrån det årtal som eventuellt står skrivet på föremålet och attribueringar har gjorts utifrån stilistiska bedömningar. Med tekniska hjälpmedel, såsom en Musis-kamera (multi-spektralbildsystem-kamera) eller liknande, där möjlighet finns att betrakta föremålet med IR- och UV-strålning *in situ*, är det möjligt att snabbt och enkelt, även här utan någon som helst provtagning, se ursprungsårtalet och övermålningar. Med infrarödteknik ser man underliggande färg och skiss ifall måleriet ovan transmitterar IR-strålningen samt ifall stora kontraster finns i måleriet under. Med UV-strålning blir senare tillägg tydliga eftersom recent material inte fluorescerar lika mycket som äldre material. Det senare tillägget framträder helt enkelt som mörka fläckar. Även olika pigment fluorescerar olika, vilket medför att en retusch, som i det vanliga ljuset ser exakt likadan ut som originalfärgen, separeras ut då den belyses med UV-strålning. Denna typ av teknisk analysutrustning skulle med andra ord exempelvis kunna användas för att ge ytterligare belägg i samband med tveksamheter kring en bonadsmålarens verksamhetsperiod.

Attribueringen har framför allt varit beroende av expertens vakenhet och öga för stilmässiga detaljer såsom färg, form och motiv. Att endast utgå från stilmässiga drag kan lätt bli godtyckligt. Om även de materiella aspekterna lades till de stilistiska skulle ytterligare belägg erhållas för vem eller vilken skola som målat bonaden. Attribueringen skulle då blir säkrare. Med hjälp av materialanalyser utförda på signerade bonadsmålningar kan en kartläggning göras av materialanvändningen för specifika bonadsmålare och skolor som det måleri som under sekler be-

drevs inom Allbo och Kinnevalds härader i södra Småland (se Stig Torneheds artikel). Frågor man bör ställa sig i samband med dessa materialanalyser är: Vilka material är typiska för just denna bonadsmålare? Vilka pigment ingår vanligtvis i dennes palett? Vad skiljer målarens måleriteknik från andra och slutligen finns det några särdrag i materialvalet? Det handlar inte bara om dateringar och attribueringar utan även om hur materialvalet och materialanvändandet hos de olika bonadsmålarna kan säga något om ekonomiska och geografiska faktorer som också avspeglar kulturhistoriska förhållanden.

Exempel på det senare är de analysresultat som erhållits i samband med de pigmentanalyser som utförts på några av Per Svenssons bonadsmålningar. Hans praktfulla och kulörta bonadsmålningar var uppenbarligen mycket efterfrågade. Han kunde ta bra betalt för dem. Sannolikt har Per Svenssons välstånd och det faktum att han hade nära till handelsstaden Halmstad gjort det möjligt för honom att få tag på ytterst moderna pigment såsom kromgult och Scheeles/schveinfurtser grönt.

Materialkunskaper är alltså inte enbart viktiga för våra möjligheter att förutse nedbrytningsrisker hos gamla föremål. De kan vara helt avgörande för vår antikvariska bedömning av dem. Samverkan mellan olika discipliner är därför nödvändig för att folkkonstforskningen ska kunna baseras på så säkra och adekvata fakta som möjligt.